

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

UNA EXCURSIÓ PER L'ALT PIRENEU FRANCÈS

(Acabament)

CAMÍ DEL COLL DEL TOURMALET : CABANES
DE GRIPP

EREN les vuit del matí quan sortíem de Bagnères de Bigorre en el mateix carruatge ab el qual havíem fet l'excursió del dia abans. Seguint per la carretera de Luchon, passàrem per Beaudean y Campan fins a arribar a Sainte-Marie, trencant llavors a la dreta. La carretera comença a pujar y va endinsant-se en la joliva vall de Grippo del Tourmalet, el qual barranc teníem a la nostra esquerra. A mida que

anàvem pujant per entremig d'aquelles alteroses y emboscades serres, la pendent se feia més pronunciada, quan en aquells moments començà a caure una forta gotellada, veient-nos ja assobre la tempestat que 'ns menaçava des de les primeres hores del matí. Més, afortunadament, la pluja durà poc, y els núvols, esvanint-se, tornaren a deixar-nos veure l'astre solar. Al cap de 16 kilòmetres d'haver sortit de Bagnères de Bigorre, trobàrem el petit poble de Gripp, que deixàrem a mà esquerra. En aquell lloc poden llogar-se cavalleries per fer l'ascensió al pic de Midi de Bigorre. La carretera segueix pujant, ab regular pendent, y prompte 's veuen els ravals de Lartigue y

Tramezaigues, entre 'ls quals hi ha la barraca que serveix de depòsit de l'observatori del pic de Midi y el camí de muls que hi condueix. En aquell indret la vall forma un petit pla encatifat de verdor y solcat per les cristallines aigües del barranc del Tourmalet, que reb en aquell pla 'ls afluents de Guaret, procedent dels llacs de Caderolles, y el d'Arises, originat pel llac del mateix nom; els quals, abans de desaiguar en el primer, formen boniques cascades, així com també 'l barranc del Tourmalet. Allí hi ha diverses cabanes y dos *hôtels* nomenats *dels Pireneus* y *de les Cascades*. Aquell lloc constitueix el punt obligat per dinar-hi, com així ho ferem en el primer dels mencionats *hôtels*. Y, la veritat, s'hi menja bé y relativament barat si 's té en compte la gran distancia a que 's troben aquests *hôtels* dels centres de proveïment. Després d'haver permanescut un parell d'hores en aquell pintoresc lloc, ens posàrem novament en marxa. La carretera, que en aquell indret dóna un gran giravolt, des de que 's deixa 'l pla té una forta pendent, veient-se prompte a la dreta una altra bonica cascada, l'aigua de la qual cau brunzent al peu mateix de la carretera. El camí va fent diversos zig-zags, i, a mida que anavem remuntant la vall, el panorama 's feia magnífic y esfereïdor a la vegada. Llàstima que la boira començà a pujar, y, creixent per moments, menaçà embolcallar-nos per complet. A un cantó de la carretera vèiem la xamosa vall que teniem als nostres peus a alguns centenars de metres de fondaria, en linia quasi vertical, tant que 'l contemplar-la gaire-bé feia basarda; y, a l'altre cantó, espadats y alterosos pics, els cims dels quals restaven encara coberts de neu. Durant alguna estona la boira 'ns tapà per complet l'hermós panorama, y sols de tant en tant aquella s'esvania breus moments, com volent-nos graduar el temps de poder gaudir d'aquell sublim espectacle de la naturalesa. Seguint pujant per aquella fresquívol enconstrada, prompte arribàrem a un petit pla que 's troba a 1,766 metres sobre 'l nivell de la mar, tot cobert d'herba y travessat pel torrent que baixa dels despullats vessants del Tourmalet. En aquell pla hi ha també algunes cabanes que serveixen d'aixapluc als pastors, puix en aquella vall hi pasturen alguns ramats. Allí ferem una curta parada a fi de donar un xic de descans a les cavalleries, després de lo qual emprenguerem l'últim tram que 'ns mancava d'aquella interminable pujada, per assolir el coll del Tourmalet. Afortunadament, a mida que anavem pujant, la boira 's desfeia, quedant per últim arreconada al fons de la vall. Havíem recorregut 9 kilometres des de la nostra sortida de les cascades de Gripp, quan arribavem al desitjat coll del Tourmalet. Durant aquella última etapa del camí trobàrem bastanta neu, no

solament a les clotades, sinó també al peu mateix de la carretera, on se veien encara 'ls tallats que s'havien hagut de fer perquè poguessin passar els carruatges, que, segons manifestà en Dionís, el nostre atent cotxer, feia sols quatre dies que hi podien circular; y això que ens trobavem a últims de juliol. El coll o port del Tourmalet, que

COLL DEL TOURMALET (2,122 m.)

està a 2,122 metres d'altitut, es el pas més enlairat de totes les carreteres pirenenques, y està situat entre 'l pic del mateix nom (2,467 m.), a la dreta, y el pic de Lespade (2,608 m.), a l'esquerra. Des del coll se veuen els pics de Pene Blanque (2,442 m.) y Barrassé (2,366 m.), els vessants del Pic de Midi de Bigorre (2,877 m.), y molts altres que fóra llarg nomenar. No cal dir que 'l panorama que 's frueix des d'aquella altura es grandíós y fantàstic a la vegada : l'excursionista resta verament cor-près, creient-se transportat a un món sobrenatural, on regna un silenci sepulcral, profanat solament pels crits estridents y especials de les aus de rapinya (únics habitants d'aquelles alteroses y feréstegues regions), algunes de les quals veiem voletejar per sobre 'ls nostre caps. Estavem encara gaudint d'aquell hermós

espectacle, quan la veu del cotxer ens sostragué de la nostra contemplació manifestant-nos que era hora de reprendre la marxa. Començarem la devallada, y altra volta se 'ns tornà a presentar la boira, que anava pujant a passos de gegant. Tot baixant, a la dreta, se veu el pic de Midi de Bigorre, en el qual hi ha instal·lat des de l'any 1881 un bon observatori, y les cabanes de Toue, a l'indret de les quals hi ha 'l camí de pujar an aquell pic. Seguint carretera avall, prompte en-

LUZ : ESGLESIA PARROQUIAL
(ATRIBUÏDA ALS TEMPLERS)

tràrem a la ribera del riu Bastan, en la qual hi ha diversos boscos; més tard travessàrem per un pont el barranc d'Escoulous, deixant a la dreta 'l camí que va al llac Blau. La carretera va seguint pel costat del riu, tot passant per entremig d'espades serres. Al cap de bona estona de marxa arribàrem a Barèges, petita població de 1,238 metres d'altitud, la qual té relativa importància per ésser estació

termal, ab aigües sulfuroses, segurament les més fortes del Pireneu, lo qual fa que sigui bastant concorreguda a l'estiu, si bé a l'hivern se troba quasi abandonada per mor del fret extraordinari que hi fa. Té en son terme un grandió y bonic bosc d'abets. Continuant ribera avall, passàrem pels poblets de Betpouey, Viella y Esterre, y al cap de poca estona començà a plovisquejar. Fortuna que 'ns trobavem ja prop de Luz, ont arribàrem a entrada de fosc. L'endemà, de bon matí, recorreguerem la població. Luz està a 739 metres sobre 'l nivell de la mar, y compta uns 1,500 habitants. Es l'antiga capital de la vall del mateix nom, està situada al peu del riu Bastan y de la carretera de Barèges, y es l'estació de terme d'un dels tramvies elèctrics que arrenquen de Pierrefitte. Se veu molt concorreguda durant l'estiu, tant per sa proximitat a l'important estació termal de Saint-Sauveur, de la qual dista un quart d'hora, com per trobar-se en el camí de Gavarnie, un dels llocs més hermosos del Pireneu y que més visitat es pels turistes francesos y estrangers. L'esglesia parroquial, d'interessant construcció, es atribuïda als templers, y, segons sembla,

es obra del segle XII, si bé hi ha adicions posteriors. No solament té marlets y està fortificada, com moltes altres esglésies d'aquella comarca, sinó també rodejada d'un recinte fortificat, ab dugues torres a l'extrem de la nau principal, una d'elles, la del cantó N., en forma de torrió, que avui dia conté un petit museu. El portal, construït en aquest mateix cantó, es romànic y força notable. Els contorns de la població són molt pintorescos. L'endemà matí, visitada la població, ens posà-

rem en marxa vers Laruns. Era la tercera y última etapa de carretera termal pirenenca que havíem d'efectuar, havent de passar els colls de Couret y d'Aubisque y travessar la població d'Eaux-Bonnes. Els kilòmetres a recórrer eren 64. Sortírem de Luz, a mig matí, per la carretera d'Argelès, que passa per Nestalas, la qual va seguint sempre al costat del riu de Pau y del tramvia elèctric de Pierrefitte; deixà-

Luz : PORTAL DE L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

rem a l'esquerra les ruïnes del castell de Santa Maria, entrant a l'engorjat de Luz; passàrem prompte a la vorera esquerra del riu; més al cap de 3 kilòmetres torna la carretera a l'altre cantó, passant pel nomenat *pont de la Reina* o *de la Hiladere*, passat el qual la vall s'eixampla un xic, oferint un aspecte atractívol, ja que tota ella 's troba coberta de xamosos prats. Prompte torna a engorjar-se la vall, en el qual indret se troba una foradada per la qual passa solament el tramvia elèctric, puix la carretera dóna la volta a la montanya. Deixàrem a la dreta 'ls ports d'Arsimpe y de l'Echelle, pels quals passava l'antiga carretera. Se veuen després els pobles de Villelongue y Soulom, y a pocs minuts arribàvem a Nes-

talas, població en la qual ferem un petit alto. El trajecte de Luz a Nestalas es sumament pintoresc : la carretera passa quasi sempre per un engorjat, al costat del riu y al peu d'espadares y alteroses serres que semblen tallades a pic, trobant-se la carretera, en algun indret, a una alçaria de 80 metres sobre 'l nivell del riu. Sortint de Nestalas, en lloc de seguir en direcció d'Argelès, agafarem un ramal de carretera que 's troba a mà esquerra en sortint de la població y que, passant per Saint-Savin, s'ajunta més tard ab la primera; trajecte que seguirem, per dominar-se millor des d'ell la xamosa vall d'Argelès, a causa de sa major altitut. Aquest ramal va pujant per entremig d'atapaïda arbreda. A mida que anavem enlairant-nos, el panorama 's feia més extèns. En mig de la vall d'Argelès, que dominavem des de regular alçaria, vèiem la població termal del mateix nom, situada també a l'extrem de la vall d'Azun. Després d'un troç bastant planer, arribarem a Saint-Savin, població edificada als voltants de la cèlebre abadía d'aquest nom, ab l'església parroquial romànica, obra dels segles XI al XII. Seguïrem per la vall del riu Azun, que teniem a la nostra dreta; passarem per Arcisans-Avant, y més tard per Sireix y Bun; travessarem el riu pel pont de Gaillagos, en el qual indret la carretera torna a ajuntar-se ab la que ve d'Argelès; vegerem els pobles d'Aucun y Marsous; y, després d'una curta pujada, entrarem a la vall del riu d'Arrens, arribant prompte a la població d'aquest nom, ont dinàrem. Arrens es la principal població de la vall. Se troba situada a 900 metres d'altitut y dominada, pel cantó S., pel pic de Midi d'Arrens (2,266 m.). Té una interessant església parroquial, la portada de la qual es una barreja d'estil romànic y gòtic; y en els afores hi ha una gran abadía. Represa la marxa, començarem la pujada del coll de Couret, troç de camí que fa diversos giravolts y es molt pintoresc. Llàstima que 'l temps no 'ns va afavorir gaire, puix tot sovint descarregava algun ruixat. La pujada es curta, més té bastanta pendent; y, seguint carretera amunt, a primera hora de la tarda arribavem al coll de Couret. Aquest coll, nomenat també *de Soulor*, està a 1,450 metres sobre 'l nivell de la mar. A l'emprendre la devallada deixarem prompte, a la dreta, un ramal de carretera que va a Arbeost y Espoey, passant per Nay. Tot baixant, la carretera contorneja la montanya de Laid, menys en un indret ont hi ha una petita foradada, després de la qual comença la pujada del coll d'Aubisque, ont s'arriba mitjançant una forta estrebada. El coll d'Aubisque té 1,710 metres d'altitut. Al baixar per l'altre vessant la carretera 's dirigeix vers la vall del riu Valentin, veient-se, a poca estona, la cascada de la Serp. Des d'allí travessarem un bonic bosc, després del qual ve

la plana de Ley. El camí va seguint pel costat del riu Valentin, passant per entremig de magnífics boscos d'abets y veient-se diverses cascades, fins a arribar a Eaux-Bonnes. Aquesta població, situada a 748 metres sobre 'l nivell de la mar, té uns 700 habitants, y son clima es temprat a l'estiu y molt fret a l'hivern. Té bastanta nomenada a

CARRETERA D'ARDELÉS A LARUNS : BAIXANT DEL COLL DE COURET

causa de les aigües minero-medicinals que posseeix, que són sulfuroses, sòdiques y calcàries. Des d'Eaux-Bonnes ens dirigirem a Laruns. La carretera té una regular pendent, y a mida que anem baixant va dominant-se la vall d'Ossau, y poc abans d'arribar a Laruns trobem a l'esquerra la carretera que ve d'Espanya passant pel port de Sallent y per les poblacions de Gavas y Eaux-Chaudes. A Laruns, ont donàrem per acabada l'excursió per les carreteres termals pirenenques, prenguerem el tren de Pau, població a la qual arribavem a la caiguda de la tarda.

Pau, l'antiga capital del Béarn, es una bonica vila d'uns 34.000 habitants, situada en un petit turó, a la ribera dreta del riu del mateix nom, essent cap de partit del departament dels Baixos Pireneus,

de clima bastant suau, lo qual contribueix que sigui una de les poblacions més concorregudes del Mig-dia de França com estació d'hivern, y freqüentada sobre tot pels anglesos. Té hermosos jardins y bonics passeigs, essent el més important el *boulevard des Pyrénées*, des d'ont se gaudeix d'un extens panorama de la ribera y de la serrallada pirenenca en una extensió de 100 kilòmetres, en la qual sobresurten els pics de Midi d'Ossau (2,885-2,790 m.), Midi de Bigorre (2,877 m.) y Vignemale (3,298 m.).

PAU : ESGLESIA DE SAINT-MARTIN

Junt an aquest passeig hi ha la plaça Reial, que es bastant gran, de forma quadrada, ab hermosos edificis, y adornada des de l'any 1843 ab un petit monument que conté l'estatua en marbre d'Enric IV, ab uns bonics baixos relleus y una inscripció bearnesa que diu: «Lou nouste Henric.» Seguint pel *boulevard des Pyrénées*, en direcció a ponent, se troba l'esglesia de Saint-Martin, edifici modern d'estil gòtic del segle XIII, tot ell de pedra picada y ab un elegant y alterós campanar de 77 metres d'alçada. A continuació ve'l luxós y confortable *hôtel Gassion*, propietat dels germans Meillon, que es considera com el millor de la població, molt ben situat y ab tot el confort que desitjar-se

pugui. A l'extrem del *boulevard* hi ha 'l castell d'Enric IV, reedificat en el segle XIV, bastant modificat després, y restaurat en el segle passat. Forma un pentagon irregular dominat per sis torres quadrades, y s'hi entra per un pont de pedra que, a l'època de Lluís XIV, reemplaçà 'l pont llevadiç que hi havia. En el cantó esquerre hi ha la capella, que es moderna, havent sigut construïda en 1840. Ve després un pòrtic d'estil del Renaixement. La torre de l'esquerra es la de Gaston Phœbus, nomenada també *el Castellet*, la qual té uns 35 metres d'alçada. A la dreta hi ha la torre Nova, construïda en època de Napoleon III, y la torre Montauzet o Mont-Oiseau, així nomenada perquè antigament no hi havia escala per pujar-hi, y en cas de siti 'ls defensors hi pujaven per medi d'escales de mà, que després retiraven.

Les altres torres són la Bilhère, la Mazères y la de Lluís Felip. La part més interessant del pati d'honor es la fatxada de la banda S., que data del Renaixement. L'interior del castell es visible tots els dies. En els baixos hi ha la sala dels guardes, el menjador dels oficials y el del rei, que fou antigament sala d'esgrima, després sala dels Estats de Bearn, y més tard, en 1793, estables; y que conté bones tapiceríes de Flandes y dels Gobelins, y una estatua d'Enric IV. Una escala d'honor, obra notable del Renaixement, condueix al primer pis, en el qual hi ha les sales d'espera y el gran saló, o saló de recepcions, tristament cèlebre a causa de l'assassinat de deu nobles bearnesos catòlics, que ho foren per ordre de Montgómery, general de Joana d'Albret. Conté aquest saló tapiceríes de Flandes, una bonica taula del segle XVI ab una arqueta adornada d'un medalló d'Enric IV, altra interessant taula de porfiri y àgata de Suecia, y tres gerros de Sèvres. En el mateix pis hi ha també'l saló de família y els dor-

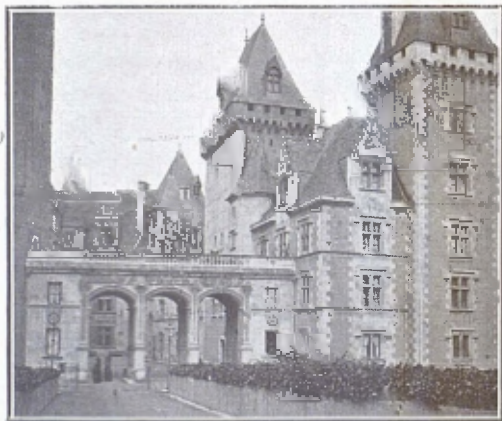
PAU : GRAND-HÔTEL GASSION

mitoris del rei y de la reina. En el segon pis se troben les habitacions d'Enric IV, d'Enric y Joana d'Albret. A l'altre extrem del *boulevard des Pyrénées* hi ha 'l parc Beaumont, hermós jardí públic ab diverses escultures y una estatua en bronze del cantor Jeliotte. En aquest jardí 's troba 'l Palau d'hivern, edifici especial ab dugues torres d'estil del Renaixement. Es un veritable casino ab restaurant, teatre, salons de lectura y, sobre tot, sales de jòc.

Sortint de Pau 'ns dirigirem a Lourdes, població que no coneixien els meus companys de viatge, a la qual arribarem al cap de mitja hora de tren.

Lourdes es una vila de prop de 9,000 habitants, situada a la ribera dreta del riu de Pau, a l'indret ont aquest riu, venint de la vall d'Argelès, tomba bruscament vers la plana en direcció a ponent. Està situada al peu d'un petit turó, en el qual s'aixeca un antic castell, des d'on se domina l'entrada de la vall. Ha sigut tot sovint

sitiada, a l'edat mitjana, durant les guerres ab els anglesos. Des de l'any 1858 aquesta població ha adquirit gran nomenada mercès al pelegrinatge. De Lourdes visitarem la gruta de la Verge, que es una excavació de 5 metres de fons per 5 d'ample practicada en una gran roca de la vorera del riu, y que conté una hermosa estatua, en marbre, de la Mare de Déu, obra de Fabisch. Les parets de la gruta (totes fumades, per cert, a causa del gran nombre de ciris que continuament

PAU : CASTELL D'ENRIC IV

hi cremen) estan coberteres de presentalles, principalment croces, depositades allí per malalts impeditos que han recobrat la salut. En un costat, y a l'aire lliure, hi ha una trona, y, enfront, una regular esplanada ab bancs, ont se posen els pelegrins per adorar la Verge. A l'esquerra s troba la font miraculosa, l'aigua de la qual surt per diverses aixetes; y al costat hi ha les cambres de bany. L'esglesia

del Rosari, construïda de l'any 1855 al 1889, precedeix a la basílica, y està edificada sobre la gruta. Aquesta primera esglesia es una especie de rotonda d'estil bisantí, tenint en el timpà un baix relleu que representa la Mare de Déu entregant el rosari a Sant Domingo, obra de Maniglier. Dugues escalinates y dugues grans rampes, construïdes en forma de ferradura de cavall y sobre arcades, condueixen a una terrça que hi ha al seu damunt. La basílica es un ric edifici d'estil gòtic, obra de Durand, consagrada, en 1876, en presencia de trenta-cinc arquebisbes y bisbes presidits pel cardenal-arquebisbe de París y pel nunci de S. S., els quals coronaren la Verge de Lourdes. A la fatxada hi ha dos bonics y enlairats campanars. L'interior té una sola nau ab capelles laterals, y assota s troba la cripta, ab dugues naus estenent-se tot al llarg de l'esglesia. Prop de la basílica, en el camí d'un petit serrat, s'hi ha edificat un calvari, que es visitat per quasi tots els pelegrins que van a Lourdes. A la població s troben diversos convents, y asils per a vells y per a orfens, essent el principal establiment d'aquesta mena l'Hospital de la Mare-de-Déu dels

Set Dolors. Allí són transportats la major part dels malalts y impossibilitats que acuden a Lourdes cercant la curació o alivi de les llurs greus malalties per intercessió de la Verge. Els carrers y les places se veuen, durant l'estiu, sumament concorreguts per pelegrins y turistes procedents de totes les parts del món, per lo qual es inútil dir que la població està plena d'hôtels, restaurants y cases que lloguen habitacions, així com també de nombroses botigues de venda d'objectes en record de Lourdes.

Aquesta població, des de l'any 1900, compta ab un funicular que puja al pic de Ger, enlaira lloc des d'ont se gaudeix d'un extens panorama. Poden, a més, fer-se diverses excursions pels seus voltants, essent les més interessants les de les grutes de Betharram y del llac de Lourdes, que's troben a uns 3 kilometres de la població. Les grutes de Betharram són de les més

notables d'Europa, y tenen una extensió de més de 3 kilometres. Hi ha quatre pisos, dels quals actualment sols se visiten el superior y l'inferior, puix en els altres hi estan fent obres importants. La gruta superior té 460 metres de llargada, contenint nombroses estalactites; y l'inferior compta 2,200 metres, ab un petit torrent subterrani que's recorre en barca y la visió del qual resulta verament fantàstica y bonica a la vegada. Les grutes estan il·luminades elèctricament, ab focus de variats colors; lo qual acaba d'embellir aquell lloc. Un se passa allí bonament dugues o tres hores sense cansar-se d'admirar aquell sublim espectacle de la naturalesa. L'excursió del llac de Lourdes se fa generalment en cotxe, passant per la carretera de Pau y seguint la ribera dreta del riu fins a l'indret de l'església de Poueyferré, ont se trenca a l'esquerra, arribant al cap de pocs minuts al llac. El llac de Lourdes té unes 50 hectaries de superfície y uns 12 metres de fondària. Prop seu hi ha un cafè-restaurant. Des de Lourdes, ens dirigirem a Toulouse, població que, malgrat ésser-nos ja coneguda, tornarem a visitar. Després de sopar en el restaurant Lafayette

LOURDES : LA BASÍLICA

prenguerem l'express de Cette, que'ns portà a Narbonne, y d'allí a Portbou, ont, després de la reglamentaria revista d'equipatges, pujàrem a l'express de Barcelona, arribant a la capital a les 7.53 del matí del dia següent, sumament satisfets de tant interessant excursió pirenenca.

F. XAVIER PARÉS Y BARTRA

Clixés de l'autor.

ELS RAYERS

(TRANSPORT FLUVIAL DE LA FUSTA EN LES COMARQUES LLEYDATANES)

L'exploració forestal a l'alta montanya lleysatana, y l'exportació de la fusta mitjançant les vies fluvials que creuen aquelles comarques, ofereix un especial interès folk-lòric y econòmic a l'ensems. Es un de tants aspectes de la vida catalana en plena natura, y, com a tal, molt digne d'ésser estudiat y conegut, sobre tot si tenim en compte que, ab la realització de modernes obres hidràuliques y ab l'obertura de noves comunicacions, pot sofrir una radical transformació, o bé desaparèixer en mans de poderoses companyies si's portessin a terme els intents de derrotar les boscuries pera altres fins industrials, com era de témer anys endarrera, en lloc de practicar una explotació ordenada y ben entesa, y, per tant, beneficiosa pera tot-hom.

Avuy en dia els rayers catalans ab prou feynes se mouen de les riberes del Segre y del Noguera Pallaresa, si bé alguna vegada barranquegen en el Noguera Ribagorçana; emperò 'ls que precediren a l'actual generació, navegaven molt sovint pels rius aragonesos, allunyant-se llargues temporades de les llars, aont retornaven ab uns bons estalvis com a fruit del llur pesat y exposat treball.

A les dugues riberes primerament nomenades, hi ha una mitja dotzena de tractants de fusta al servey dels quals treballen els *picadors* y *rayers*. Els primers són els que *piquen* la fusta en el bosc, y els segons tenen al llur càrrec la conducció fluvial. A la baixa ribera del Segre 'ls diuen *rayjers* y *rayjadors**; y els *rays*, o sigui 'l conjunt de fustes lligades en diferents *trams*, són coneguts per *raigs*, *rayjades* o

* A l'Aragó són coneguts per *navateros*, y a la ribera catalana de l'Ebre per *aumadiaries* (de *almadía*, paraula castellana). En lo baix Cinca, que encara parlen català, dels rays ne diuen *navades*, y dels rayers, *navaders*.

tramades. A la banda del Segre 'ls picadors són del poble d'Alinyà, y els rayers de Coll de Nargó; mentre que a la ribera pallaresa uns y altres indistintament pertanyen a la Pobla de Segur y al poblet de Pont de Claverol, situat davant d'aquella vila, a l'altre costat de riu.

Per començar semblants explotacions, el negociant de fusta adquireix una partida de bosc. Se diu que la *compra es a gleva* quan hi va comprès tot : fusta grossa y petita. També 's fa l'adquisició a *tant per càrrega*, o bé *per arbre*; en el qual cas s'assenyalen els que han d'ésser tallats, posant-se d'acord comprador y venedor. El preu varia segons el bosc sigui al peu dels rius principals y en lloc que permeti enrayar immediatament la fusta, o bé 's trobi més o menys allunyat en riberes secundaries on s'ha de *barranquejar*, augmentant considerablement les despeses de conducció.

Convinguda la venda d'un bosc així que apunta 'l bon temps, per la primavera, y s'han fos les neus, que podrien destorbar els treballs, hi van els picadors a fer feina, y allà s'instal·len en cabanes per ells mateixos arreglades ab troncs, ramatge y gleva. Com que la temporada sol durar de primers de maig a darrers d'octubre, y generalment se troben lluny de poblat, abans fan bona provisió de recapte, puix són gent que saben tractar-se bastant bé mentres són a la montanya. Per altra part, el fatigós treball que han de suportar exigeix una sòlida nutrició, que sobradament poden proporcionar-se ab el crescut jornal que 's defensen.

Cada picador ha de portar-se les eines de treball, y, lo mateix que an els rayers, al sortir de casa se 'ls avancen unes 25 pessetes, van cobrant altres quantitats, y al final de la campanya liquiden.

Arribats els picadors al bosc, *se 'l miren* y 'n fan sorts (comprenent part bona y dolenta), que 's reparteixen a l'atzar per començar el treball. No tenen jornal assenyalat, sinó que van a preu fet, cobrant un tant per peça o per cap quan se tracta de fusta rodona, o bé, si es de l'altra mena, a tant per càrrega. Aquesta 'ls la solen pagar a 8, 9 y 10 pessetes, si es arbrat *l·listat* (escollit) y segons sigui la facilitat per adquirir els comestibles y la dificultat dels països y la classe de fusta. Generalment s'associen de dos en dos pera distribuir-se millor la feina, repartint-se per igual el guany. Això no vol dir que no hi hagi qui prefereixi anar sol. En un y altre cas, a cada peça hi posen la llur marca o senyal peculiar pera conèixer després el treball de cadascú y cobrar l'import corresponent segons el nombre de càrregues de fusta treballada. D'aquesta manera, mentre dura la temporada, se fan un sou que no baixarà de 10 a 12 pessetes diaries, segons se sigui més o menys llest en el maneig de la destrat. La

fusta han de deixar-la ben esquadrada o arrodonida (si són vigues), y en disposició d'ésser conduïda al riu més proper.

Els forats que porta cada cap de viga per poder-la enganxar o arrocegar, no estan obligats a fer-los els picadors, sinó que van a càrrec de l'empresari, qui 'ls els paga apart a raó de 5 cèntims peça.

Clisé de G. de Barroña

BARRANQUEJANT

També cobra una pesseta per cada rem que desbasta y que després acaba d'arreglar el rayer; emperò, quan a més de desbastar-lo l'ha d'arreglar el picador, cobra jornal ordinari de rayer, que sol ésser de 16 y 17 rals. La llargada dels remes es de 46 a 48 palms.

De cada arbre, solament se n'utilitza 'l tronc y alguna branca que hi hagi aprofitable pera llates o bé per construir les barres que han de portar els rayers; despreciant-se la *cimada*, *capcina* o *cappinada*, de la qual tot lo més que se 'n faci es alguna garba de llenya que no paga 'l treball de transportar-la.

Un pic acabades les peces, són conegudes ab diferents noms segons siguin les llurs dimensions, que a l'ensem fan variar el nombre

que n'entren per formar *càrrega*, unitat reguladora del preu que cobren els picadors, com ja hem manifestat abans.

Pera les mides compten indistintament en palms, o bé en metres ab l'equivalència de 20 centímetres per palm.

Les peces més grans són els *seixantens*, que han de tenir de 60 a 62 palms de llargada, 42 a 44 centímetres d'ample y 32 a 35 d'alt.

Cuixes : Tenen de 30 a 34 palms de llargada; 50 a 65 centímetres d'ample y 40 a 50 d'alt. Actualment se'n fan molt poques.

Doblers : Els d'abet han d'amidar almenys 40 palms, pujant a 42 y 44; els de pi varien de 36 a 38 palms. Uns y altres han de tenir $8/4$ d'ample y $6/4$ de llarg, o siguin 40 y 30 centímetres respectivament, almenys.

Vintiquatrens : Han de tenir 24 o 26 palms de llarg per 50 centímetres d'ample y 40 o 45 d'alt.

Files : N'hi ha de diferents classes, o sigui de 26 y 30 palms de llarg, 25 o 27 centímetres d'ample y de 20 a 23 centímetres d'alt; y les *files amples*, que a igual llargaria 'ls correspon 40 centímetres d'ample per 30 o 35 d'alt.

Fustets o *fustos* : Solen tenir 26, 30, 36 y 40 palms de llargada, y 30 o 32 centímetres d'ample per 25 a 27 d'alt.

Filatons : N'hi ha de 36 palms de llarg per 23 centímetres d'ample y 15 o 18 d'alt; y d'una altra classe an els quals, a igual gruix, els correspon una llargada de 26 y 30 o 32 palms.

Quadradillos : De 5 y 6 metres de llargada, o siguin 25 o 30 palms, per 15 o 20 centímetres d'ample y 12 o 14 d'alt. Se'n produeixen molt pocs.

Quintillos : De 5 y 6 metres de llarg per 17 o 18 centímetres d'ample y 10 d'alt. Ja no se'n fan.

Lo que més abunda són les *vigues* o *fusta rodona*, de mides diferents. Se'n fan de 24 a 27 palms de llarg; també se'n tallen de 32 a 33 palms; y les més grosses acanen 36 palms, havent de tenir aquestes almenys 18 o 20 centímetres de corona a la part més petita.

Finalment vénen les *lletes*, de 4 y 5 metres (y algunes encara més llargues) per 10 centímetres de gruix; y els *rolls*, que són de diferents mides, sense poder-se precisar.

Segons siguin les dimensions de la fusta, varia 'l nombre de peces que hi entren per formar la *càrrega catalana*. Els *seixantens* excedeixen de l'unitat càrrega, que tampoc pot precisar-se per lo que's refereix a les *cuixes*. El tipus el forma el *dobler*, y, en proporció ab aquesta classe, hi entren les demés peces tal com apareix en la següent relació:

Equivalen a la càrrega catalana	Un doblé, que es el tipus.
Id. id.	Un vintiquatrè.
Id. id.	Dugues files amples.
Id. id.	Dugues files de 40 palms.
Id. id.	Tres files de 32 palms.
Id. id.	Quatre files de 26 palms.
Id. id.	Dos fustets de 6 metres.
Id. id.	Tres fustets de 26 palms.
Id. id.	Tres filatons de 36 palms.
Id. id.	Quatre filatons de 32 palms.
Id. id.	Sis filatons de 26 palms.
Id. id.	Sis quadradillos de 6 metres.
Id. id.	Vuit quadradillos de 5 metres.
Id. id.	Vuit quintillos de 6 metres.
Id. id.	Dèu quintillos de 5 metres.
Id. càrrega y 1/2	Tres files de 36 palms.
Id. 2 càrregues	Tres files amples, de 6 metres.

Les vigues y demás fusta rodona no 's compten per càrregues, sinó per peces.

Quan els picadors han acabat la llur feina comença la conducció de la fusta a càrrec de l'empresari, arrocegant-la fins al primer riu que 's troba, ja sigui per mà d'homes si degut a les males condicions del terreny no es possible fer-ho d'altra manera, o bé utilitzant cavalleries. En aquest cas s'estaquen les peces, pels forats que a posta s'hi han practicat, ab la *cadena de badall* relacionada ab els *tirants* que s'agafen a les *aspadelles* junt ab les *anxueles*, que formen el nucli d'arrastament de l'animal destinat an aquell objecte.

Així que 's té la fusta a la vora del riu, entren en funcions els rayers. Si la corrent no té prou empenta per fer marxar un ray, la fusta ha d'ésser *barranquejada* (o *barranqueyada*, com diuen ells), fins a arribar al punt ont hi ha prou cabdal d'aigua y força suficient pera conseguir-ho. El barranqueig * es la feina més pesada : consisteix en tirar al riu les peces deslligades, y acompanyar-les des de la ribera, empenyent-les cap a la corrent quan s'avoren o s'entrebanken. A l'efecte cada rayer ha d'anar proveït d'una *ganxa* de la seva propietat, portant-ne l'empresari mitja dotzena de reserva per si se 'n romp alguna durant el viatge. Consisteix aquest instrument en una barra,

* A l'alta montanya la *ig* termenal de paraula se transforma en *y* : per això no diuen *raig*, sinó *ray*; y, en lloc de *puig*, *faig*, *maig*, etc., *puy*, *jay*, *may*, etc.

que sol ésser d'abedoll, de prop de 3 metres de llargaria, més prima a la part per ont s'agafa y de més gruix al cap-d'amunt, ont se subjecta un aparell de ferro que té la doble forma de ganxo a un dels costats y de revinguda punxa en sentit vertical. Així disposat, quan una viga es aturada per qualsevol obstacle y la volen fer marxar o arrimar-la, no cal sinó clavar-li la punxa, o bé 'l ganxo, empenyent-la cap endintre o enfora segons convingui, havent-se de ficar molt sovint a l'aigua per aconseguir-ho.

Aquestes operacions, que en sallents y estrets rocosos posen en greu perill la vida dels soferts rayers, poden també perjudicar a les propietats riberenyes, havent d'indemnitzar l'empresari 'l dany que s'ocasioni. Per evitar-ho, devegades han de fer lo que se'n diu *una estisorada*, operació necessaria quan volen recollir tota la fusta aplegant-la en un punt determinat per enrayar-la. L'estisorada's construeix col·locant de part a part del riu, com si volgues-sin tancar-lo, un seguit de peces disposades d'aquesta manera: des de la vora n'arrenquen dues o més en sentit perpendicular a la corrent y paraleles entre sí a una distancia que no excedeixi de bon troç de la seva llargaria pera que al seu damunt puguin aguantar-se de llarg a llarg les tres o quatre vigues que serveixin de contrapès. Aquestes, a l'ensem, són subjectades per altres en el mateix sentit que les primeres, trayent enfora un dels caps de viga y enfonzant l'altre dintre de l'aigua. Se posen vigues travesseres al dessobre de les darreres y se repeteixen les que han d'aguantar-les, continuant així fins a la ribera contraria. Ademés s'afegeix una altra peça en el punt d'intersecció d'aquelles, formant pla inclinat contra la corrent que a l'empènyer les acaba de subjectar, quedant així perfectament trabades les vigues de tal manera que permeten el pas de l'aigua y deturen les demés peces, que són retirades, ab l'auxili de les ganxes y de força animal, cap al pedregal. Havent de tenir més resistencia en el cas que 'l riu creixi (lo qual succeeix molt sovint ab les tamborinades de l'estiu), se procura donar-li la forma un xic corbada, aconseguint, així, que l'empenta de la corrent no sigui tant forta. Si la riuada es tant grossa que s'ho emporta tot, el contratemps de l'empresari es gran; car, apart del perjudici que li representa l'escampada de fusta, sempre hi ha alguna perdua, puix si bé en general es respectada la propietat, sigui qualsevol el lloc ont aquella s'aturi, es molt fàcil que desapareguin peces escaduceres, el valor de les quals no compensa interposar-hi la via judicial per reclamar-les.

Al sortir les peces de l'estisorada, se disposen de costat en el pedregal, formant *taulados* o *tablados*, y comença l'operació d'enrayar,

que porten a terme 'ls rayers mateixos. Primerament construeixen els *trams*, en els quals entren un nombre indeterminat de peces (emperò totes d'igual classe), posades de costat y fortament lligades pels forats dels extrems ab redortes ¹, o sigui branques d'abadoll de suficient flexibilitat y resistència perquè no 's malmetin ab el fregadiç, com succeiria si s'empleessin cordes de cànem. L'amplada de cada tram no ha de tenir més que 16 o 17 palms en el Noguera

L'ESTISORADA

Pallaresa, y 18 o 20 en el Segre ².

El nombre de peces que entren a cada tram depèn de llur gruix tenint en compte que 'l conjunt no passi de la mida abans anotada. Per lo que 's refereix al Noguera Pallaresa, si 'l tram es format de vintiquatrèns, ab 5 peces n'hi haurà

prou; si són files amples, se 'n necessiten 6; de fustets de 30 palms, 8; de files de 30 palms, 10; de fustets curts, 8; de files de 26 y 30 palms, 10; de filatons de 26 y de 30 palms, 12; si 's fa ab vigues n'hi entren 14 o 16, y moltes més si 's compon de llates; emperò cada dia escassegen més aquestes darreres.

El *ray* es format per tres, quatre o cinc trams, segons el cabdal del riu : aigües grosses (crescuda del riu) requereixen menys trams, per la dificultat de governar-los.

El cabdal poc regular de les altes riberes no permet baixar la fusta enrayada en tota sa extensió. El Segre s'ha de barranquejar fins a la Seu, ont ja poden construir-se 'ls rays; emperò s'han de deslligar les tramades a l'arribar a la Garantà (entre Oliana y Coll

1. A Aragó 'n diuen *verdugo*.

2. A la banda del Cinca 'ls fan de 20 a 22 palms.

de Nargó), per haver-hi un mal pas prop dels Espluvins : per això no acostumen a enrayar fins a Oliana. En temps normal fan el recorregut d'Oliana a Ponts en tres hores; de Ponts a Lleyda hi posen un dia y mig, però també hi han anat en un dia y en tres o més; de Lleyda a Tortosa hi compten de quatre a cinc dies, y si a vegades s'hi ha anat en dos o tres, també se n'hi han posat set y vuit.

El lloc indicat per enrayar en el Noguera Pallaresa es la borda del Tort, damunt del poble d'Escaló; havent-se de barranquejar fins a dit punt, igualment que en tots els afluent dels esmentats rius. D'Escaló a la Pobla se n'hi baixen en un dia y mig, ordinariament, y en menys y tot, però també se n'hi han estat tres y quatre; de la Pobla de Segur a Lleyda, normalment, s'hi posa dos dies, y com a cas extraordinari, quan el dia es llarg y ab bones aigües s'hi pot anar en un dia; en cas contrari, cinc y sis dies.

L'empresari ha de comprar les redortes, remeres y estatges en el lloc ont s'enraya.

Les *remeres* són uns pals de bastant gruix (que van clavats) y d'uns 5 palms d'alçaria, ont s'apoyen els remes, disposats de manera que aquests puguin tenir tots els moviments de va-y-ve per donar al ray la direcció que més convingui. N'hi han dugues : una a la part de davant del primer tram, y una altra a l'extrem del darrer.

Quan el ray està parat, perquè 'l rem no sigui joguina de l'aigua, sense treure-l de la remera 'l decanten cap a l'interior del tram, subjectant el mànec en el *llaçó*, que es de redorta.

L'*estatge* consisteix en un pal de 5 a 6 palms clavat en el primer tram, darrera del davanter, destinat a penjar-hi les alforges y la roba per canviar-se quan arriben al terme de viatge, tenint-la així resguardada de qualsevol remull : per aquest motiu a Aragó 'n diuen *ropero*.

Abans de posar-se en marxa han de proveir-se també de *barrers**, que almenys han de tindre 2 metres de llargada, ab el corresponent gruix per servir d'alçaprem en el cas d'embarrancar.

Els barrers els paga l'empresari, qui ha de proporcionar igualment les sogues per estacar el ray a la parada, o subjectar-lo si sofreix algun contratemps o va perdut. En aquest cas, lligada la soga al ray, la tiren a la ribera perquè l'agafin els companys de la colla, y d'això 'n diuen *cobrar la soga*. Ab la mateixa expressió volen significar l'acte d'enrotllar la corda ab que està subjectat el ray quan el destaquen de la parada per emprendre la marxa.

* A Aragó 'ls nomenen *barrereras*.

El conjunt de rays que naveguen, o, millor dit, dels que 'ls condueixen, es nomenat *la colla*, ab un encarregat o mandatari de l'amo de la fusta, que cobra un sobre-sou de dos rals almenys. Cada ray es conduït per dos rayers : el que va al devant (*devanter*) ha d'ésser més expert, y té assenyalat un ral més que 'l que va al darrera o a la cua (per aquest motiu nomenat *cuer*), el sou del qual es 4 pessetes diaries. A l'acabar la conducció se 'ls paga retorn des del punt d'arri-

FENT «TAULADOS», A PUNT D'ENRAYAR

bada al del llur domicili, calculant els jornals, segons sigui la distancia, en la següent forma: de Tortosa a la Pobla de Segur o a Coll de Nargó, cinc jornades; desde Lleyda als nomenats punts, dugues jornades; y des de Balaguer a dits pobles, jornada y mitja, o dugues jornades si perden la tarda.

Es obligació del *devanter* portar la destrál, y al *cuer* li correspon el trivet (barrina grossa per foradar les vigues). Devegades els deixa l'empresari, més en el cas de perdua han d'abonar el seu import.

Per estacar el ray en els punts de parada, unes vegades claven *broques* y en altres ocasions se valen de *peyrades*, conjunt de pedres, com el llur mateix nom antiquat (de *peyra*) indica.

Quan en el llit del riu hi ha molts rocs, que poden destorbar el pas del ray, els aparten a un costat, deixant la via ben desembaraçada; y d'això 'n diuen *fer una gaura*.

El rocam es l'obstacle més terrible ab que han de lluitar els rayers : un moment de distracció del *devanter* pot ésser de fatals conseqüències; puix, apart del perill personal en el cas d'*estrellar-se* el ray, hi ha la perdua de temps per tornar-lo a construir, suposant que puguin recobrar-se les peces escampades.

Altres vegades, un petit descuit en la direcció, o 'l no pendre bé 'ls passos, sobre tot quan hi ha bifurcació de la corrent, sol fer-los *embarrancar* entre 'l pedregam, havent de menester molt sovint l'ajuda dels demés companys de colla si fan el *viatge reunit*. ¡Allavors són de veure 'ls esforços que ha de fer aquella pobre gent, ab aigua fins a la cintura, *embarrant fort* per somoure aquella immobilitat baluernal!

Per sortir airós d'aquests y altres entrebancs que puguin presentar-se es que 'l rayer, a més de molta serenitat, ha de posseir llarga experiència en el seu art y gran coneixement dels rius que navega. Així y tot, no són poques les dificultats que ha de vèncer, car del 'l un a l'altre viatge 's troba molt sovint ab el llit del riu completament canviat pels immensos pedregams que hi aboquen les fortes torrentades.

El cuer, que va al darrera com a més inexpert, no passa a ocupar el primer lloc fins que, demostrada la seva suficiència en un seguit de viatges, se li pot confiar la direcció. Com que mira aigües amunt, o sigui cap a la muntanya, quan n'hi ha algun que no arriba mai a davanter, els seus companys li retreuen dient-li que *scmpre anirà de cara al port*, o bé que *tota la vida haurà d'arrocegar cànem*. Aquesta segona dita prové de l'obligació que tenia 'l cuer de portar les sogues al dirigir-se a enrayar o en viatge de retorn; emperò avuy en dia les fa conduir el mateix empresari junt ab les demés eines de treball.

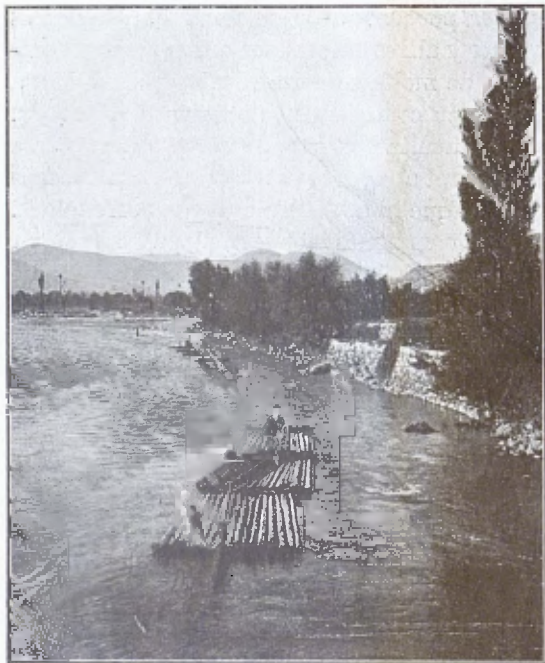
La navegació en el Segre propiament dit* se fa de mig abril o primers de maig fins a mig juliol ordinariament (alguns anys fins a darrers del dit mes), y entre any devegades s'ha aprofitat algun viatge quan plou; emperò no poden exposar-s'hi, puix el cabdal d'aigua es poc regular y escas després d'haver alimentat el canal d'Urgell sota Ponts, en el terme de Tossal. Els rays que són de vigues se fan de cinc trams. y els que porten quadrats consten de quatre. En el Noguera Pallaresa dura més: la primera temporada es de primers de febrer a primers de maig; pleguen cap al juny, per portar massa aigua a causa del desglaç de les neus; torna a començar pel juliol, y no acaba fins a novembre. Els rays se fan de tres y quatre trams.

El transport se fa fins a Lleyda y Tortosa si així convé; emperò, si no ve tota la fusta consignada a un punt determinat y troben comprador en el trajecte, també se desprenen d'alguna partida si l'en-carregat té instruccions de l'empresari per fer-ho.

Per la ribera del Segre s'extreuen més de 30,000 peces de diferents classes anyalment, havent arribat alguna vegada a 40,000. De

* Després d'haver-se-li ajuntat el Noguera, s'hi continúa cap a Balaguer y Lleyda 'l transport de la fusta que baixa per aquest riu.

seixantens ja no se'n baixa cap; de *cuixes*, molt poques (dos o quatre); *doblers d'abet*, ordinàriament deu o dotze, si bé alguns anys se n'han fet un centenar; lo mateix se pot dir de *vintiquatrens*; de *files* ne corresponen unes dugues-mil, d'elles poques de les amples, puix no pas-

EL PAS DELS RAYS A LA POBLA

sen d'un centenar; de *fustets*, uns tres o quatre-cents; de *filatons*, cinc o sis-mil; de *quadradi-lls*, de cent a dos-cents; de *quintillos* ja no se'n baixen, per ser mida molt reduïda; de *lletes* se'n fan un miler; els *rolls* arriben a quatre o cinc-cents transportant-los a la càrrega del ray; y lo restant, fins a la quantitat anotada abans, correspon a la *fusta rodona* o *vigues*, que, com se veu, resulta la més nombrosa.

En el Noguera Pallaresa sofreix

més variacions la classe de fusta transportada, però en total no arriba de bon troç al tràfec que s'observa en l'altre riu. Anyalment pot fer-se un càlcul aproximat d'unes 20,000 peces.

El preu que se sol pagar a peu d'enrayar es de 1 pesseta per arbre que dongui una viga y 20 pessetes l'arbre que faci peça de càrrega. Tractant-se d'un bosc distant de ribera, s'han arribat a vendre a ral per arbre y a 20 rals la càrrega.

El valor de la fusta, naturalment, varia segons la classe : com a terme mig pot assenyalar-se 'l de 10 pessetes per peça posada a Lleyda, y 18 pessetes a Tortosa*, tenint en compte que a aquesta darrera

* Totes aquestes notes han sigut facilitades pels mateixos tractants de fusta. Un dels de la ribera Pallaresa ns donà, com a terme mig el de 16 pessetes per peça, posada a Lleyda, en quin preu hi anirà segurament comprès el de venda.

ciutat s'acostuma a portar-n'hi de més preu. Si ab aquestes xifres hi comparem el cost de la fusta en brut, sobre tot si 's tracta de boscuries allunyades de les riberes principals, hi trobarem una diferència enorme. No es cap despropòsit assegurar que arriben partides de fusta a Lleyda, el cost de la qual es vuit vegades més que 'l preu de compra a peu de bosc. Es clar que hi entren com a factors el treball dels picadors y el barranqueig, pera 'l qual, en riberes de poc cabdal y de dificultós transit, es incalculable 'l temps que 's necessita, puix depèn de mil circumstancies. ¡Quantes vegades hem vist barranquejar setmanes y més setmanes una partida de fusta que, després d'enrayada, l'han transportat, en poques jornades, a Lleyda!*

Per posar punt final a les adjuntes notes, solament haig d'afegir que d'aquí endavant aquest típic transport fluvial haurà de modificar-se en alguna secció del Noguera Pallaresa a causa de les grans obres d'embassament que està practicant la Companyia canadencra pera la producció d'energia elèctrica, y de les quals ens haurem d'ocupar en altra ocasió. En la concessió d'aprofitament de l'esmentat riu, feta a favor de dita Companyia, sabem que s'ha reservat la servitut de pas dels rays; emperò lo que s'ignora encara es com s'ho arreglaran per guanyar els 8 o 10 kilometres que haurà de tenir l'estany des de Sant Antoni (Talarn) al terme de la Pobla, si no 'ls posen un remolcador, y com salvaran els 80 metres d'alçada del mur que s'ha de construir per retenir aquell immens safreig. A més d'això, els canals que han de desviar, es probable que en determinades èpoques deixin eixut el llit del riu en una bona extensió; y no seria estrany que la navegació s'hagués de reduir, aprofitant les aigües sobreres de embassament. Sigui com vulgui, no haurem de trigar gayre a veure solucionada aquesta qüestió si la colossal empresa nord-americana aconsegueix portar a felicitat l'obra ab tanta activitat començada y que en temps no llunyà ha de capgirar la manera d'ésser de bona part de la nostra benvolguda regió.

CEFERÍ ROCAFORT

* Com a via d'exemple podem anotar el següent fet : des de Tor a Liavorst (30 kilometres aproximadament), pera barranquejar unes 6,000 peces, hi varen estar més de tres mesos ocupats una colla de 33 a 34 homens. Veritat es que 'l riu de Tor fins que troba 'l Noguera de Vallferrera, damunt d'Alins, se desenrotlla en un seguit de revolts acanalats y de cayents enasprades, formant una de les més aubertes riberes del Pireneu. Pera 'l transport d'aquesta partida feren tres tirades ab diferents viatges cada una, empleant-hi part d'una primavera y dugues tardors.

BIBLIOGRAFIA

L'Arquitectura romànica a Catalunya. — Vol II : del segle IX al XI,
Per J. Puig y Cadafalch, A. de Falguera y Sivilla, J. Goday y
Casals. — Publicació de l'Institut d'Estudis Catalans. Imp.
Henrich y C.^a, Barcelona.

El benemèrit Institut d'Estudis Catalans ha respost complidament a les esperances que des de la seva creació va fer concebir als intel·lectuals de la nostra terra y de fóra d'ella.

Les seves publicacions, nombroses y interessants sots tot concepte, s'han vist millorades enguany ab l'aparició del 2.ª volum de *L'Arquitectura romànica a Catalunya*, art que ab tanta cura des de temps vénen estudiant els coneguts arquitectes Srs. Puig y Cadafalch, Falguera y Goday. Al veure la llum pública el primer volum, dedicat a l'examen dels elements que precediren al desenrotllament de l'art romànic, ja era de preveure lo que seria aquesta obra de caràcter monumental que avui tenim el plaer de fullejar.

No disposem de prou espai per fer una detinguda exposició de cada un dels capítols que conté y de la profusa il·lustració que 'ls acompanya; emperò no podem deixar d'assenyalar l'exposició metòdica y ordenada que presideix en tota l'obra, com per exemple al tractar, en el llibre I, dels fundadors y donadors, medis econòmics de la construcció, els arquitectes, els treballadors, etc.; en el llibre II, que comprèn l'estudi monogràfic y documental dels edificis; en el III, ont s'examinen el temple, el narthex, el claustre, la cripta, els cimboris y campanars, les piques d'aigua beneita, l'altar, l'arquitectura funerària civil y militar; y en el llibre IV, dedicat als elements de la construcció : materials, aparells, murs, pilars, voltes y arcs, la fusteria, portes y finestres, la columna, estructura de les esglésies romàniques l'escultura, la policromia, etc.

La competència dels il·lustrats autors, l'amor y l'entusiasme que des d'un principi posaren a contribució per sortir airosos del llur treball, constitueixen una garantia ferma de l'èxit que propis y estranys els han de regonèixer forçosament.

En tota l'obra s nota 'l pregon coneixement que 'ls esmentats arquitectes posseeixen de la matèria de que tractem, per altra part avaluada ab un luxe de detalls que sols una pacient y persistent investigació podia acoblar.

El Montseny. Guia monogràfica de la regió. Itineraris-Excursions; per Eduard Vidal y Riba. — Tip. L'Avenç. Barcelona. 1912.

El constant progrés de l'excursionisme català, y la seva influència social, cada dia més intensa, han fet que 's multipliquessin les publicacions d'aquell caràcter, despertadores de tendres afeccions envers la terra que 'ns ha vist néixer. Ab tot y ésser força notables, no n'hi ha prou ab els treballs aïllats que veuen la llum en la revista, sinó que ha sigut precis englobar-los per comarques, fer-ne descripcions detallades que constitueixen veritables estudis monogràfics, completats per nombrosos itineraris que facilitin el recórrer les diferents encontrades.

An això responen les guies comarcals que ab tant bon èxit han publicat benvolguts companys del CENTRE. L'estimat consoci Eduard Vidal y Riba, seguint les petjades de l'Osona, en Torras y en Soler, acaba de donar a l'estampa 'l llibre 'l títol del qual encapçala aquestes ratlles. Y, naturalment, tractant-se de qui l'ha escrit y de la casa que l'ha editat, es per demés afegir que 'l contingut es un excel·lent treball excursionístic y que la presentació no deixa res que desitjar.

Comença l'autor per estudiar la regió montsenyenca, relacionant l'orografia ab l'hidrografia, fent ressaltar les bel·leses naturals que tant hi abunden, l'esplendorosa vegetació ab que apareix engalanada, els variats atractius que en tot temps ofereix a l'excursionista, y els medis de visitar-la. Tot seguit ordena 62 itineraris curiosament descrits, anotant ab precisió les distàncies, y en cada poble tots els datos que poden oferir algun interès pera 'l turista. Ve després una seria de 7 excursions combinades a través del Montseny, un resum itinerari per recorre-l en 5 jornades, y acaba ab un índex toponímic que facilita en gran manera 'l maneig del llibre, avaluat ab 22 gravats, pulcrament tirats en paper *couché*, y un mapa a dugues tintes ab el traçat dels itineraris que comprèn.

Al felicitar coralment a l'autor, no hem de fer ressaltar l'utilitat d'aquesta obreta : el seu èxit servirà d'agulló al Sr. Vidal perquè dediqui d'aquí endavant tots els seus esforços y patriòtics entusiasmes a la comarca del Penedès, d'ell tant coneguda, fins a completar-ne els itineraris y l'estudi monogràfic, perquè fàcilment pugui ésser recorreguda y admirada.— C. R.

CRÒNICA DEL CENTRE

SETEMBRE DE 1912

SOCIS INGRESSATS DURANT EL TERCER TRIMESTRE DE 1912

RESIDENTS : Mn. Marian Faura y Sans. — D. Estanislau Pellicer y Navarro. — D. Josep C. Vizcarri. — D. Joan Rourera y Pla. — D. Josep Deniel Graells. — D. Ramon Felip y Feliu. — D. Lluís Manso Gallifa. — D. Ricard Giralt y Casadesús.

DELEGAT : D. Josep Pla y Gener, a Berga.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

De D. Aureli Capmany : dos exemplars de la cançó popular *Montanyes Regalades*, publicada pel mateix donador. De D. Emili Tarré : un exemplar del llibret sobre *L'Erissó*, escrit pel mateix donador y corresponent a la biblioteca *Nostres besties*. De D. Antoni Ferran Degrie : un exemplar del folletí *El Laboratorio de estudios superiores de Quimica*, escrit pel mateix donador. De D. Josep M.ª Pujador : un exemplar del folletí *Industries rurals y conreus de les tòfones*, escrit pel mateix donador. De D. Ferran Tarragó : uns exemplars d'una nova edició dels *Goigs de Nostra Senyora de Ripoll*. De D. Domingo Palet y Barba : un folletí de l'*Excursió Geològica y Espeleològica a Mura y contorns*, y una fulla ab una *Nota sobre la cordillera del N. de Tarrasa*; treballs del propi donador.

DONATIUS PERA LES COL·LECCIONS

De D. Pere Anton Millet, resident a Manila, per vies de D. Pere Basté : dos troços d'escorça d'arbre que usen els igorrotos del punt més salvatge de l'interior de Luzon.

VISITES

SECCIÓ DE GEOLOGÍA Y GEOGRAFÍA FÍSICA

Agost, dia 25. Visita a la zona metamòrfica del Tibidabo.

Setembre, dia 15. Visita als terrenys pliocènics de Sant Feliu de Llobregat.

NOVES

LES EXCAVACIONS DE SABADELL. — Són de veritable importancia 'ls objectes arqueològics apareguts en el planell ont se troba situada l'ermita de la Salut. Els fragments de terrissa escampats per aquells endrets van cridar l'atenció de D. Joan Vila, il·lustre professor de l'Escola de Belles Arts de dita ciutat, qui treballà de ferm fins a deixar al descobert l'existència d'interessats documents pera l'història local de Sabadell. Les excavacions practicades fins ara, han donat un resultat ben falaguer, y es de creure que les exploracions efectuades podran continuar-se mercès a la quantitat ab que l'Ajuntament pensa subvencionar els treballs començats, y veient així millorada la ja nombrosa col·lecció de vidres, àmfores, dòlums y altres utensilis de ceràmica romana que formaran la basa del naixent museu sabadellès.

INAUGURACIÓ DEL MONUMENT A MILÀ Y FONTANALS. — Va tenir lloc, el dia 31 del passat mes d'agost, a Vilafranca del Penedès, la vila nadiua de l'eximí literat. Com que de dit acte se n'han donat extenses informacions en la premsa diària, aquí no fem més que constatar el fet y l'haver-hi estat representat el nostre CENTRE, puix el Sr. Milà figura en la galeria d'excursionistes il·lustres. Al descobrir-se 'l bust de l'homenatjat pronunciaren notables discursos l'excel·lentíssim Sr. Bisbe de Vic, Dr. Torres y Bages, y el Sr. Franquesa y Gomis; llegint-se, en la sessió que seguidament se celebrà a cà la Vila, altre interessant treball degut a l'autoritzada ploma del Dr. Rubió y Lluch.

SECCIÓ METEOROLÒGICA

ESTACIÓ METEOROLÒGICA DE VIELLA (VALL D'ARAN)

RESUM DE LES OBSERVACIONS DEL MES DE SETEMBRE

TEMPERATURES (A L'OMBRA)				PRESSIONS BAROMÈTRIQUES A 0° Y AL NIVELL DE LA MAR			
MITGES MENSUALS		MÀXIMA	MÍNIMA	MITGES MENSUALS			
8 MATÍ	8 TARDA	EN 24 HORES	EN 24 HORES	8 MATÍ	8 TARDA		
10°.88	11°.76	27°.1 (dia 18)	1°. (dies 14, 15)	768'15 mm.	768'37 mm.		
ESTAT DEL CEL.				10	8 t.	Dies de pluja. . .	9
				13	»	» de rosada. . .	11
				7	»	» de boira . . .	11
						» de tempestat. .	1

HUMITAT RELATIVA		NÚVOLS		NUVOLOSITAT	
MITGES MENSUALS		CLASSE DOMINANT		MITGES MENSUALS	
8 MATÍ	8 TARDA	8 MATÍ	8 TARDA	8 MATÍ	8 TARDA
74'96	76'63	CIRRUS	CUMULUS	4'80	4'43

VENT		
DIRECCIÓ DOMINANT		VELOCITAT: EN 24 HORES
8 MATÍ	8 TARDA	MITJA MENSUAL
N N E.	N N E.	89'088 kms.

TOTAL DE PLUJA MENSUAL: 36'9 mm.

S'experimentaren oscil·lacions sísmiques, en direcció d'E. a O., el dia 15 a les 2 h. matí.
J. S. S.

El CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA y la Direcció del BUTLLETÍ deixen íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.